

Mehmet Atalan'ın
“Hz. Ali Cenknemelerinde Mâturidîlik ve Hanefilikle İlgili Unsurlar”
BİLDİRİ MÜZAKERESİ

Mehmet Saffet SARIKAYA*

Uzun bir tarihi birikimden sonra teşkil eden mitoloji bir milletin kültürel hafızalarıdır. Bu hafızalar yaşanan siyasi sosyal ve kültürel yapı içersinde değişerek ve yenilerek sonraki nesillere ulaşır. Toplumunu derinden etkileyen tarihi ve sosyal olayları anlatan uzun hikâyeler olan destanlar, mitolojinin sözlü veya yazılı taşıyıcılarıdır. Bu özellikleriyle de dile getirildikleri dönemle ilgili toplumun dini inançlarıyla ilgili çeşitli motifleri bünyelerinde barındırır. Bildiri sahibi Doç Dr. Mehmet Atalan Bey, bu alanda daha önce yaptığı araştırmalarında rüştünü ispat etmiş ciddi çalışmalara sahiptir. Bu bildiri de maharetini göstererek güzel bir çalışma örneği vermiştir. Ben bu vesileyle konuyla ilgili birkaç söz söyleyip bildiriyle alakalı bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyorum.

Destanlarda anlatılan olayların etrafında şekillendiği kahramanlar ve bu kahramanların şahsiyet ve karakteristik özelliklerine göre bazı tipolojiler söz konusudur. Prof.Dr. Mehmet Kaplan İslam-Türk dönemi destanlarında Anadolu'nun yurt edinme sürecinde “gazi”, “veli”, “ahi” tipolojilerinin varlığından bahsetmektedir.¹ *Hz. Ali Cenknemeleri*'nde bu tiplerin izlerini fazlasıyla görmek mümkündür. Hatta Osmanlı'nın kuruluş dönemleri için bu tipolojiler kimi zaman birbiriyle örtüşen bir görünüm arz ettiğini belirtmek gerekir. Zira, Aşıkpaşazade'nin yaptığı *Gaziyan-ı Rum*, *Ahiyan-ı Rum*, *Abdalan-ı Rum*, *Bacıyan-ı Rum* tasnifinin birbirini tamamlayan, birbirinden ayrılmayan sosyal yapılar olduğunu biliyoruz. Örneğin gaziliğin esaslarından “cömertlik”,² ahiliğin vazgeçilmez prensibidir, velilik ise “fakr”ı esas alan bu dünyaya değer vermeyen bir anlayışla şekillenmiştir. Bu anlayış biçimi, “*tasavvufî din anlayışı*” veya daha genel bir nitelemeyle “*ahlak temelli din anlayışı*”nın tezahürüdür. *Cenknemelerin* oluşumunun arka planında bu zihniyet biçiminin varlığını unutmamak, olayların anlatımında bu zihniyetin benimsediği âlem algısını, insan- âlem-tanrı ilişkisini dikkate almak gerekir.

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniv., İlahiyat Fak., İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

¹ Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri, Türk Edebiyatında Tipler*, 2. Baskı, İstanbul 1992, 112-142.

² Şecaatle sehâ Hak'dan atâdur

Sehâ ehli şeci olsa revâdur

Mukarrerdür sahi olmak bahâdır

Olur aksi anun âlemde nâdir

Belî dünyâ-perest ol ışka doymaz

Ki her kim mâla kıymaz câna kıymaz. M. Kaplan, age, 114-115. (Sûzi Çelebi'den naklen).

Hz. Ali Cenknameleri'nde olaylar Hz. Peygamber zamanında geçer. Yaşanan bazı sıkıntılarda Hz. Ali kendi talebiyle veya Hz. Peygamberin isteğiyle görevlendirilir, keramet ve velayet gücüyle problemlerin üstesinden gelir. Burada Mezhepler Tarihi bakımından bir problemle karşı karşıyayız. Hz. Peygamber zamanında mezhepler yoktu. Dolayısıyla, burada anlatılan olaylar arasına serpiştirilen dini motiflerin mezheplere göre tasnifi yapılabilir mi? Veya nasıl yapılmalıdır? Bu problem bağlamında, izlerini Rasulüllah zamanında gördüğümüz temel inanç ve ibadet esasları konusunda Müslümanlar arasında erken dönemde (h. II-III) mezhepler üstü bir kabul, icma söz konudur ki bildiri sahibi de bunu bildirinin giriş kısmında ifade etmiştir(s.3). Hz. Peygambere isnat edilen “*Cibril hadisi*” ve “*Büniye'l-islam hadisi*” benzeri hadisler dinin temel inanç ve ibadetlerinin göstergesi olmuştur. Bir başka ifadeyle, temel inanç ve ibadetlerde mezhepsel ayrımları Hz. Peygamber dönemine ait bir anlatımda bulmak teorik olarak mümkün görünmemektedir.

Bununla birlikte *Cenknamelerin* tasavvufi zihniyetin eseri olduğu gerçeğinden hareketle, metinlerde metodolojik olarak anakronizm diyebileceğimiz hususlara şahit olmaktayız. Ayrıca bu metinlerde kendilerini Hz. Peygamber dönemiyle özdeşleştiren, bu dönemi içselleştiren bir anlayış söz konusu olduğu için inandıkları ve yaşadıkları dini, din anlayışını Hz. Peygamber dönemine mal eden bir anlatıma da şahit olmaktayız. Bu bağlamda Ahilikteki “şedd kuşanma törenleri” veya Alevilikteki “Kırklar meclisi” tipik örneklerdir. Dolayısıyla bu metinlerde mezhebi unsurlar aranırken, doğrudan Hz. Peygamber dönemini ifade etmeyen, *Cenknamelerin* yazıldığı dönemi dillendiren dini motifler ortaya çıkar. Bu motiflerde de temel inanç ve ibadet esasları değil bunlarla ilgili yorum ve uygulamalar farklılık gösterecektir. Örneğin beş vakit namazın zikredilmesi veya kahramanın namaz kılması mezhebi bir farklılığa işaret etmez. Ancak tespit edilebilirse abdest alış biçimindeki farklılık veya namazların cem’i (seferilik hali dikkate alınarak) gibi hususlar, özellikle Şiilik farklılaşmasına işaret edebilir. Yine metinlerde geçen *kelam-ı kadim* teriminden bu eseri yazan ve okuyanların “*Kur’an’ın mahlûklüğünü kabul etmediği*” çıkarımında bulunup, bununla Sünni farklılaşmaya işaret edilebilir.

Doç.Dr. Mehmet Atalan da bildirisini muhtemelen bu gerçeklik üzerine kurarak *Cenknamelerdeki* Sünni-Hanefi-Maturidi inanç motiflerini tespit etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken Anadolu’ya Hanefiliğin Memlûklular üzerinden Tahavî akidesi vasıtasıyla girişini dikkate almamış, Hanefilikle Hanefi-Matudiliği birbirinden ayıracak farklılıkları araştırmamıştır. Böyle bir araştırmanın çok daha derinliğine ve özel çalışmayı gerektireceği dikkate alınarak bildiri sahibi mazur görülmelidir. Çünkü bu konu günümüz Türkiye’sinde

henüz yeterince çalışılmamıştır. Bildirinin alt başlıkları dikkate alındığında M. Atalan'ın tasnifinde Maturdiliğin itikadi bir fırka Hanefilik ise ameli bir mezhep olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Klasik geleneğe uygun bu tasnifin Mezhepler Tarihi açısından uygunluğu ciddi şekilde tartışılabilir. Öte yandan kanaatime göre, araştırmacının inanç motiflerini tespit ederken bütün başlıkların altını doldurmakta zorlandığını da belirtmek gerekiyor. Örneğin *Kader İnancı* alt başlığı böyledir. Konuyla ilgili bir metin nakledilmiş ama yorum yapılmamıştır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla “*kadere rıza*” anlayışı işlenmeye çalışılmıştır. Ancak bildiride yer alan şekliyle metin Eş'arilikle örtüşen tasavvufi din anlayışında benimsenen kadercilikle paralellik arz eden bir görünümde dir.

Cenkname ve benzeri metinlerde temel inanç ve ibadet esaslarının yanı sıra mezhebi farklılıkları ifade eden gelenek haline gelmiş bazı dini motiflerin değerlendirilmesi daha isabetli çıkarımlar yapmamızı sağlar. Bildiri konusunda Hz. Ali'yle ilgili kabuller böyledir. Nitekim araştırmacı, bu konuya işaret etmekte ve “*konunun ilk etapta kafa karışıklığına sebebiyet verdiğini*” (s. 4) belirtmekle birlikte “Sahabeler hakkındaki kabuller” hakkında ayrı bir alt başlık açarak konuyu tavrız etmemiştir. Kanaatime göre böyle bir Sempozyumda bu bildirinin belki de can alıcı noktası burasıdır.

Türklerde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin iki tarihi kökeni vardır. İlki Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya'nın Horasan'daki faaliyetleri esnasında Emevi valisi tarafından takip edilerek katledilmesi olayıdır. Henüz İslam'la tanışma aşamasında olan Türkler için bu mazlumen öldürölüş, muhtemelen Hz. Hüseyin'in Kerbela'daki şahadetiyle de birleştirilerek mazlumun yanında yer alma tavrıyla vazgeçilmez bir Emevî düşmanlığına dönüşmüştür. Bu tarihi arka plan Abbasilerin ilk döneminde Horasan ve Taberistan bölgesinde varlıklarını sürdüren Zeydîler ve Zeydî gelenek vasıtasıyla giderek güçlenmiştir. Horasan coğrafyasında Türklerin ilgi duyduğu, taraf olduğu ve Ehl-i Beyt sevgisinin kökenini oluşturan ikinci olgu ise Hz. Ali'nin oğlu Muhammed ibnü'l-Hanefiyye'ye nispetle faaliyet gösteren Şîi-Keysanî hareketlerdir. Abbasi ihtilalının güçlü komutanı Ebu Müslim Horasani'nin şahsında zirveye çıkan bu hareket, onun ölümünü müteakip büyük ölçüde dağılmıştır. Ancak Türklerin İbnü'l-Hanefiyye ailesine olan ilgisi devam etmiş, daha sonraki dönemlerde Türklerle iç içe yaşayan aile fertleri Orta Asya'da “hâce”, “bâb”, Anadolu'da “baba” diye unvanlandırılmıştır. Büyük Türk sufisi Ahmet Yesevî'nin de neseben bu aileden geldiği kabul edilmektedir.³ Anadolu coğrafyasında *Hz. Ali Cenknemelerinin* bir parçasını

³ M. Fuad Köprölü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. Baskı, Ankara 1981, 61-63; Mehmet Atalan, *Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, Ankara 2007, 97-101.

teşkil eden *Gazâvât-ı Muhammed Hanefiyye Cengi* muhtemelen bu gelenekle doğrudan ilişkilidir.

İşte bu sevgi ikliminde Türkler, Hz. Ali'yi kendi hayat tarzlarının, “alp” geleneğinin ifadesi olan savaşçı kimliğin örnek kişisi, “alp eren” olarak belirlemekten çekinmemişlerdir. Hatta destan geleneğinin bir parçası olan *Battalname*, *Danışmendname*, *Saltukname* gibi eserlerin kahramanlarının da Hz. Ali'nin nesli olduklarını kabul etmişlerdir. Bu durum, mezhep farkı gözetmeksizin Türklere has bir dini anlayıştır. Bu anlayışın temelinde “tevellâ” vardır: “Hz. Ali'yi sahabeler içinde mürüvvetiyle, velayetiyle, kemaletiyle, kerametiyle en üstün olarak görüp kabul etmek fakat diğer sahabeden de teberrî etmemek.” Bu durum muhtemelen XV. yüzyıl ortalarına kadar böyle devam etmiştir. Çünkü *Vilâyetnamne*'de Hacı Bektaş Veli kendisine inanmayan Rum evliyasına kimliğini ispatlayıp icazetini gösterdikten sonra onları tekbirleyip, tevellâ telkin eder: “*Hünkâr hakkında hiçbir şüpheleri kalmaz. Hünkâr önüne gelirler. Hünkâr başlarındaki kisveleri tekbirler, onlara tevellâ telkin eyler. Böylece Rum ülkesine ilk tevellâyı Hünkâr getirir.*”⁴ Bu şartlarda biz, metinlerde dört halifenin ve diğer pek çok sahabenin ismen zikredilmesini⁵ ve Hz. Ali'yle olan müspet ilişkileriyle ilgili anlatımı daha doğru anlayabiliriz. Bu durum Türklerin konuyla ilgili kendilerine özgü mezhepler üstü yaklaşımının tezahürüdür. Burada Sünnilik, Şiilik, Alevilik söz konusu değildir. Bur durum takiyye de değil, gerçeğin ta kendisidir. Teberrî inancı ise ancak XV. yüzyıl Safevi Şiiliğinin tesiriyle metinlerde görülmeye başlanmıştır. *Cenknamelerin* ilk derleyicilerinden birisinin Tursun Fakı oluşu, konuya Sünni bir katkı ve Sünni bir bakışın getirilmesi anlamına gelmez. Zira XIII-XIV. yüzyılda kaleme alınan müellifi bilinen ve bilinmeyen farklı dini edebi metinlerde de aynı durum söz konusudur.⁶

Bildiriyle ilgili teknik bir eksikliğe de işaret ederek sözlerimi tamamlamak istiyorum. *Hz. Ali Cenknameleri* kaleme alındıkları dönemden itibaren manzum ve mensur olarak istinsah yoluyla, matbaa ile birlikte baskı yoluyla çoğaltılan sayısız nüshaya sahiptir.⁷ M. Atalan da bildirisinde Elazığ'da özel bir kütüphanede bulunduğu hacimli bir nüshayı esas almıştır. Nüshanın özelliği dikkate alınarak kısa bir tanıtımı yapılsaydı konuyla ilgilenen araştırmacılar için bilgi bağlamında bir kolaylık sağlardı, diye düşünüyorum.

Dinleyenlere saygılar sunarım. Teşekkürler.

⁴ *Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, haz. A. Gölpinarlı, İstanbul 1990, 19.

⁵ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997 s.179-242'de Müslüman kişiler arasında tespit edilen kırk civarında sahabeyi zikreder.

⁶ Örneğin *Fütüvvetnameler* böyledir. Bkz. M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara 2002, 91-104, 107-108.

⁷ Konuyla ilgili bir liste için bkz. İsmet Çetin, age, XLIII-L; 1-6.